

Ангелина Панчевска*

Истражувачки центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески“
Македонска академија на науките и уметностите
Скопје

**Глаголот што означува ‘гледа нешто, некого’
во словенските јазици со осврт кон состојбата
во македонскиот јазик**

1. Вовед

Предмет на интерес во текстот се глаголите што означуваат ‘гледа нешто, некого’ во словенските јазици, при што посебно внимание ќе се обрне на местото на македонскиот јазик во поширокиот словенски контекст. За потребите на ова истражување ги користиме материјалите од *Опитословенскиот лингвистички атлас* (ОЛА). Ова прашање е обработено во 9. атлас под наслов *Человек* (Siatkowski & Waniakowa, 2009). Лексичкото прашање број 1347 ‘смотрит на что-то, на кого-то’ е обработено во картата број 60, од страна на Т. Вендина, В. Пихов и Ј. Шатковски.

Обработката на материјалот се врши според глаголските корени од кои се изведуваат соодветните глаголи застапени на словенската јазична територија и опфаќа преглед на географската дистрибуција како и нивна етимолошка

* Angelina Panchevska, Senior Research Associate, Macedonian Academy of Sciences and Arts, Research Center for Areal Linguistics “Božidar Vidoeski”, Skopje, Macedonia.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5547-783X>.

e-mail: angelina@manu.edu.mk.

анализа со осврт кон семантичката мотивација. Според материјалот издвоивме 8 такви корени кои се употребуваат на поголем или на помал ареал. Теоретски се потпираме врз антропоцентрично-спацијалната теорија на Марковиќ и Тополињска во чија основа е човекот и неговото кодирање на јазикот, т.е. пренесувањето информација за човекот од семантичкиот континуум на граматичко ниво. Во тој контекст е ставен и прототипниот однос човек-простор, кој е меѓу првите односи со потреба да бидат изразени во јазикот. Во таа смисла, “освојувањето” на просторот се врши токму преку процесот на *гледање нешто, некого* (Марковиќ & Тополињска, 2019, стр. 18).

При обработката на овие глаголи Buck забележува дека зборовите за ‘гледа’ што означуваат актуелна перцепција, може да се употребуваат и за ‘види’, посебно во императив. Сепак, нивната диференцијација не е секогаш јасна. Постепена промена од ‘види’ во ‘гледа’ се забележува во грчкиот. Некои од зборовите за ‘гледа’ се базираат врз поимот ‘надгледува, чува’ што понатаму водело кон ‘гледа’. Некои се добиени преку слабеење на посредникот ‘зјапа, се загледува’ од ‘се зачудува, прашува’ или ‘се заборава’. Зависноста на погледот, гледањето од светлоста се рефлектира во неколку зборови за ‘гледа’ или ‘види’ кои се сродни со други за ‘светлина, сјај’. Некои зборови при изведувачето се потпираат на она што означува ‘изглед, појава, форма, облик’ (Buck, 1988, стр. 1040–1041). Во продолжение ќе видиме каде се вклопуваат корените на словенските глаголи.

2. -GLEḎ-

Според материјалот од ОЛА може да се каже дека најзастапен на словенската јазична територија е коренот *-gleḎ-*. Во помала или поголема мера се среќава и во јужните (вклучително со македонскиот, каде што е најзастапен корен) и во западните (лужички, неколку говори во западна Полска, во Чешка, Словачка) и во источните словенски јазици (главно во Белорусија, а се среќава и во Русија). Меѓутоа, најфреквентен е токму на јужнословенската јазична територија каде што се појавува без исклучок во сите јазици, при што е и доминантен корен. Се среќаваат формите *gleḎ-a-j-e-tъ*, *gleḎ-i-tъ*, *gleḎ-j-e-tъ* и префиксираните *po-gleḎ-a-j-e-tъ*, *sъ-po-gleḎ-a-j-e-tъ*. Кај сите автори потеклото на овој глагол се поврзува со прасловенското **glēdati*. Skok пишува дека се изведува од индоевропскиот, балтословенски, општословенски и прасловенски корен **glend-* кој има три значења: 1. конкретно: посматра со очи; 2. духовно: се грижи, внимава (пр. *гледа деца*); 3. масирање на стомакот, мesteње на папокот. Во балтичките јазици потполно одговара литв. *glenst*, *glendēt* ‘гледа, бара’. Во споредба со другите индоевропски јазици, ирското *inglennat* ‘вртоглавица’, средновисокогерманското *glinzen* и новогер-

манското *Glanz* ‘свети’. Индоевропскиот корен е **ghlendh-*, проширен од коренот **ghel-/ĝhlē-* ‘свети, осветлува’ со дентален инфикс (Skok, 1971–1973, т. 1, стр. 568–569). И Богус овој глагол го поврзува со основниот прасловенски глагол **ględati* ‘гледа, внимава, се грижи, познава, запознава гледајќи’, кој е повеќекратен, повторлив изведен од прасловенскиот глагол на состојба **ględēti* ‘гледа’. Сроден е со литванското дијалектно *glendi* ‘баррај’, средноанглиското *glenten* ‘фрли поглед, погледнува’, норвешкото дијалектно *gletta* ‘фрли поглед, погледнува’ (Bogus, 2005, стр. 382–383). Во иста насока се и размислувањата на Buck (1988).

3. -MOTR-

Овој корен дава две глаголки форми кои се застапени во говорите на рускиот јазик. Тоа е и литературната форма во овој јазик. Се среќава и во говорите на неколку населени места во белорускиот кои се на пограничјето со рускиот. Се изведуваат само префиксираните форми *съ-motr-i-tь*, *по-съ-motr-i-tь*. Фасмер потеклото на овој глагол го доведува во врска со прасловенското **motriti* со префиксот *съ-* добиено од **motrъ*, кое пак го доведува во сродство со литванското *matrùs*, *išmatrùs* ‘внимателен’, латвиското *mast*, *matu* ‘чувствува, забележува’. (Фасмер, 1986–1987, т. 1, стр. 692) И тој и Buck (1988, стр. 1044) сметаат дека е во сродство и со литв. *matyti* ‘гледа’ и со грчкото *ματεύω* ‘бара’.

4. DIV-

Глаголите изведени од овој корен се застапени главно во говорите на украинскиот јазик, таму е и литературна форма глаголот изведен од овој корен. Освен тоа се среќава во неколку погранични говори со украинскиот – во белорускиот и во рускиот. Се изведуваат формите *div-a-j-e-tь sę*, *div-i-tь sę*, *div-e-tь sę*. Во украинскиот етимолошки речник (Мельничук, 1985, т. 2, стр. 66) овој глагол се поврзува со прасловенскиот глагол **diviti sę* ‘гледа со интерес’, кој пак потекнува од **divo* ‘чудо’. Во украинскиот јазик значењето ‘гледа’ е вторично, развиено од старото ‘гледа со восхит’. Прасловенското **diviti sę* таму се поврзува со индоевропското **dei-* ‘сјае, свети’, проширено со суфиксот *-и-*. Прасловенското **divo* се доведува во сродство со староиндиското *dhī-* ‘гледа, набљудува’ кое се проширило со *-v-* во словенските јазици (Трубачев, 1978, т. 5, стр. 35). И Derksen (2008, стр. 108) и Bogus (2008, стр. 146) се со слични ставови. Buck (1988, стр. 1044) смета дека малку е веројатна врска на овој корен со поимот ‘сјај’ што е тврдење на Berneker.

5. PATR-

Од овој корен се изведуваат глаголи кои географски можеме да ги лоцираме на територијата на Полска и во источните делови на Словачка, кои прават еден компактен ареал. Се изведуваат две глаголски форми: *patr-i-tʃ* <*se*>, *patr-j-aj-e-tʃ*. Boryś го поврзува овој глагол со дијалектното прасловенско **patriti* или **patrati* кое има повеќе значења ‘го насочува погледот на нешто, гледа, бара нешто; се грижи за нешто, се грижи; носи корист, припаѓа некому’, без сигурна етимологија. Според него, најверојатно е поврзувањето со праиндоевропскиот глагол **pātro-* ‘храна, сточна храна, крма, хранење’, кој е посведочен во старовисокогерманското *fuotar*, средновисокогерманското *vuoter*, германското *Futter* ‘сточна храна, крма’, кое пак е добиено од праиндоевропскиот елемент **pā-* ‘храни, пасе’ со праиндоевропската наставка **-tro-*. Во тој случај прасловенското **patriti* / **patrati* би имало првобитно значење ‘дава храна, храни, пасе, одгледува’, па оттука ‘снабдува, се грижи за нешто, за неког’ што довело до значењето ‘фокусира поглед на нешто, на неког, гледа, внимава’ (Boryś, 2005, стр. 418). Brückner (1985, стр. 399) го поврзува овој глагол со *очи*. Овој глагол го спомнува и Skok кој вели дека е тоа јужнословенски и северно-западнословенски глагол. Првобитното значење му е конкретно ‘гледа’ > чува (со развој како во француското *regarder* спрема *garder*, *voir* спрема *pourvoir*) > ‘припаѓа’ (Skok, 1971–1973, т. 2, стр. 623).

6. -ZĚR-/-ZIR-

Од овој корен се изведуваат три глаголски форми кои се застапени главно во словачкиот јазик, а се јавуваат и во неколку украински и полски пунктови лоцирани на пограничјето со словачкиот. Тоа се формите *zbr-i-tʃ* и префиксираниите *po-zir-a-j-e-tʃ*, *vʒ-zir-a-j-e-tʃ*. Во Украинскиот етимолошки речник се доведува во сродство со прасловенското **zbrěti* (Мельничук, 1985, т. 2, стр. 280). Сродно е со литв. *žiūrėti* ‘гледа’ (Buck, 1988, стр. 1044; Фасмер, 1986–1987, т. 2, стр. 105–106), како и со литв. *žėrėti* ‘блеска, сјае, свети’ и *žėruoti* ‘блеска, сјае’ кои се поврзуваат со индоевропскиот корен **g’her-*, **g’herə*, **g’hre-* ‘свети, сјае’ (Мельничук, 1985, т. 2, стр. 280).

7. -VID-

Според материјалот на ОЛА глаголите изведени од овој корен се регистрирани само во македонските говори, иако во суштина не се непознати и во другите словенски јазици. Најверојатно е дека не се вклучени бидејќи во прашањето се бараат форми од несвршен глагол!? Во секој случај, тоа е често употребуван корен за изведување на овој тип глаголи. Кај Buck (1988, стр. 1041) потеклото на овој корен се поврзува со индоевропското **weid-* во зборови со значење ‘гледа’ во грчкиот, латинскиот и балто-словенските јазици и со значењето ‘знае’ грчкиот, келтските, балто-словенските, индо-иранските. Најверојатно е, според него, дека значењето ‘знае’ е вторично развиено од перфектот ‘види’ > ‘знае’. Оттука се добиваат и лат. *vidēre* па понатаму итал. *vedere*, франц. *voir*, шпан. *ver*, роман. *vedea* и други деривати; понатаму литв. *veizdėti* ‘види’, латв. *viedēt* ‘гледа’, *veids* ‘изглед’, старословенското *videti*, општ словенски збор за ‘гледа’. Со таков став е и Skok (1971–1973, т. 3, стр. 586).

8. -PUL-

На крајот, се појавува и коренот *-pul-* којшто се регистрира само во македонските говори, а според ОЛА, само во крајните јужни говори. Во Бугарскиот етимолошки речник се вели дека станува збор за експресивен глагол со значење ‘гледа со широко отворени очи’ кој е варијанта на **buliti* (кое го има во укр. *бульити* ‘гледа со широко отворени очи’, чеш. *bouliti (oči)* ‘ококорува очи’, деноминатив од **bula* ‘оток, грукта, нешто подуено’ (Дуриданов, 1996, т. 5, стр. 852). Таму уште се вели дека според Копечни варијантите со почетно *p-* наместо *b-* се должат на контаминацијата со **pukāti*, сп. со рус. *пучеглазый* ‘со испакнати очи’. И Skok и Rejzek бележат дека овој глагол е варијанта на **buliti*. (Skok, 1971–1973, т. 3, стр. 74; Rejzek, 2001, стр. 493).

9. Заклучок

Од кратката анализа спроведена врз материјалот што го нуди ОЛА може да се забележи дека од споменатите корени три се застапени во говорите на македонскиот јазик. Првиот е *-gləd-*, за кој може да се каже дека претставува општословенски глагол за изразување на оваа активност, но е најспецифичен за јужните словенски јазици. Вториот, *-vid-* е регистриран само во македонските говори, но тоа не значи дека не постои и во другите јазици. Третиот, *-pul-*, е специфичен бидејќи е регистриран само во јужните македонски говори. Од другите споменати корени, сепак може да се сретнат други деривати

во македонскиот. Па така, од коренот *-div-*, на дијалектно ниво се среќава глаголот *се див* ‘обожава’, од коренот *-zъr-/zir-* се изведуваат *надзор*, *зрак*, *зора*, *сурка* итн.

Во поглед на семантичката мотивација од прегледот се забележуваат неколку различни нишки за изведување на овие глаголи. Па така кај словенските глаголи што означуваат ‘гледа некого’, може да се издвојат следните мотивациони нишки. Најзастапена е онаа што означува *гледа во нешто*, *посматра*, *го насочува погледот кон нешто*, која се среќава во корените *-ględ-*, *-motr-*, *patr-*, *-vid-*. Потоа вторично може да се забележи и мотивацијата *чува*, *се грижи за некого* кај глаголите од корените *-ględ-*, *patr-*. Кај глаголите од коренот *div-* се јавува мотивацијата *гледа нешто со восхит*, која подоцна преминала во обично гледање, а кое пак потекнува од она што значи *сјае*. Оваа мотивација, *сјае*, *блеска*, се забележува и кај глаголите изведени од коренот *-zъr-/zir-*. Може да се каже дека слична на *гледа нешто со восхит* е и мотивацијата присутна кај глаголите изведени од *pul-*, *гледа со широко отворени очи*.

Литература

- Дуриданов, И. (Уред.). (1996 [1999]). *Български етимологичен речник* (Т. 5). София: БАН.
- Марковиќ, М., & Тополињска, З. (2019). *Македонски ~ полски. Семантичка деривација на одбрани прасловенски корени*, Скопје: МАНУ.
- Мельничук, О.С. (Уред.). (1985). *Етимологічний словник української мови* (Т. 2). Київ: Наукова думка.
- Трубачев, О.Н. (Уред.). (1978). *Этимологический словарь славянских языков* (Т. 5). Москва: Наука.
- Фасмер, М. (1986–1987). *Этимологический словарь русского языка* (Т. 2–3). Москва: Прогресс.
- Buck, C.D. (1988). *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European*. Chicago: The University Press.
- Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Brückner, A. (1989). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Derksen, R. (2008). *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden ; Boston: Brill.
- Rejzek, J. (2001). *Český etymologický slovník*. Vožice: Leda.
- Siatkowski, J., & Waniakowa, J. (Уред.), (2009). *Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная: Вып. 9: Человек*, Kraków.
- Skok, P. (1971–1973). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Т. 1–3). Zagreb: JAZU.

References

- Buck, C.D. (1988). *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European*. Chicago: The University Press. (Original publication: 1949).
- Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Brückner, A. (1989). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Derksen, R. (2008). *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden ; Boston: Brill.
- Duridanov, I. (Ed.). *Balgarski etimologichen rechnik* (Vol. 5). Sofia: BAN.
- Markovikj, M., & Topolińska, Z. (2019). *Makedonski ~ polski. Semantička derivacija na odbrani praslovenski koreni*. Skopje: MANU.
- Mel'nyčuk, O.S. (Ed.). (1985). *Etymologichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy* (Vol. 2). Kyiv: Naukova dumka.
- Rejzek, J. (2001). *Český etymologický slovník*. Vožice: Leda.
- Siatkowski, J., & Waniakowa, J. (Eds.), (2009). *Obshcheslavyanskiy lingvisticheskiy atlas*. Seriya leksiko-slovoobrazovatel'naya: Vyp. 9: *Chelovek*. Kraków.
- Skok, P. (1971–1973). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Vols. 1–3). Zagreb: JAZU.
- Trubachev, O.N. (Ed.). (1978). *Etimologicheskij slovar' slavyanskikh yazykov* (Vol. 5). Moskva: Nauka.
- Vasmer, M. (1986–1987). *Etimologicheskij slovar' russkogo yazyka* (Vols. 2–3). Moskva: Progress.

Summary

The verb that means ‘to see something, someone’ in Slavic languages with respect to the situation in the Macedonian language

The text discusses the origins of verbs meaning ‘to look at something or someone’ in Slavic languages, with a particular focus on Macedonian. It examines the geographical distribution of these verbs as well as the semantic motivations behind their derivation. Several motivational patterns are identified, the most common being the meaning ‘to look at something, observe, or direct one’s gaze toward something’. The analysis is based on materials from the *Common Slavic Linguistic Atlas*.

Keywords: Macedonian language, Slavic languages, the verb ‘to see something, someone’, geographical distribution, semantic motivation.